

بررسی ویژگیهای استعدادی فرماندهان نظامی از منظر قرآن کریم

عبدالحمید بیات *

محسن محمددینی **

مجید صادقی ***

محمد مهدی حیدری دلگرم ****

پذیرش نهایی: ۹۵/۱۱/۱۳

دریافت مقاله: ۹۵/۲/۱۷

چکیده

یکی از مباحث مهم میان رشته‌ای پژوهش‌های علم مدیریت، مسئله «استعدادیابی» است. شناسایی استعدادها برتر برای فرماندهی و مدیریت، پایه‌ای برای آموزش و تربیت و رساندن افراد مستعد به شایستگیها است و در مباحث منابع انسانی بسیار مورد توجه قرار می‌گیرد. در این پژوهش بر مسئله «فرماندهی نظامی» تمرکز، و با مطالعه ویژگیهای شخصیتی و استعدادی چهار نفر از پیامبران، استعدادهای مشترک آنان برشمرده شده است. این پژوهش با استفاده از روش «تحلیل مضمون» به بررسی متون تاریخی پرداخته و ویژگیهای حضرات داوود، سلیمان، طالوت و ذوالقرنین علیهم‌السلام را با تکیه بر قرآن و منابع اسلامی مورد بررسی قرار داده و پنج استعداد بنیادین و مشترک بین آنان را مشخص کرده است: بزرگی روح، بزرگواری روح، عقل، قوت روح، توانمندی جسمی.

کلیدواژه‌ها: فرماندهان نظامی، استعداد فرماندهی، مدیریت استعداد، استعدادیابی فرماندهان، جوهره فرماندهی.

* نویسنده مسئول: دانش آموخته کارشناسی ارشد معارف اسلامی و فرهنگ و ارتباطات. دانشگاه امام صادق(ع)
Ab.bayat1400@gmail.com

** دانشجوی کارشناسی ارشد معارف اسلامی و اقتصاد. دانشگاه امام صادق(ع)
mohammaddini@isu.ac.ir

*** دانش آموخته کارشناسی ارشد معارف اسلامی و اقتصاد. دانشگاه امام صادق(ع)
majid.sadeghi@gmail.com

**** دانش آموخته کارشناسی ارشد معارف اسلامی و فرهنگ و ارتباطات، دانشگاه امام صادق(ع)
delgarm@gmail.com

مقدمه

انتخاب مدیرانی شایسته و توانمند همواره مورد توجه دلسوزان و سیاستگذاران کلان سامانه‌ها است. اینکه چه کسانی شایستگی احراز و تصدی پستهای مدیریت و فرماندهی را دارند از جمله سؤالات و مسائل مورد توجه در مدیریت منابع انسانی است. رقابت شرکتهای و مؤسسات اقتصادی در عالم مدیریت و مدیران را شاید همه افراد با توجه به اهمیت سود اقتصادی برای این نهادها و فعالیت‌هایشان در زمینه جذب نخبگان و... درک کنند؛ اما میزان این رقابتها را در نهادهای نظامی دنیا به دلیل محرمانه بودن روشهای جذب استعدادها در این نهادها به آسانی نمی‌توان تشخیص داد. شاید بتوان بر اساس میزان پژوهشها و تولیدات علمی نهادهای نظامی مختلف دنیا در زمینه کشف و تربیت استعدادهای فرماندهی تا حدی از درجه اهمیت این موضوع در این نهادها آگاهی یافت.

روشهای مختلفی برای استعدادیابی و استعدادسنجی از نیروهای نظامی در نهادهای نظامی مختلف دنیا وجود دارد. روشهای مختلفی که طیف وسیعی از آزمونهای سخت عملی گرفته تا آزمونهای روانشناسی و... را در برمی‌گیرد؛ اما یک گام پیش از استعدادیابی و استعدادسنجی، شناخت و دسته‌بندی مؤلفه‌های بنیادین استعدادی فرمانده تراز است تا بتوان با توجه به ویژگیهای استعدادی فرمانده تراز، بتوان از سطح نیروها به کشف و شناسایی استعدادها پرداخت و در ادامه با آزمونهای مختلفی بتوان فرماندهی لایق و شایسته را به کادر نظامی مجموعه افزود.

در این پژوهش بر استعدادهای بنیادین تمرکز می‌شود تا بتوان با در نظر گرفتن آنها، افراد مستعد را برای قرارگرفتن در مراحل رشد و تربیت و ارتقا شناسایی کرد.

این پژوهش بر این فرض استوار است که میان فرماندهان بزرگ، استعدادهای بنیادین مشترکی هست که پایه شخصیت فرماندهی آنان بر همانها قرار دارد؛ به عبارت دیگر، همه آنان از حیث آنچه در افواه عمومی «جوهره فرماندهی» نامیده می‌شود، مشترک هستند. با کشف این ویژگیهای بنیادین، می‌توان دیگر افراد بشر را مورد ارزیابی قرار داد و به مثابه استاندارد از آنها بهره برد. در این پژوهش با استفاده از ویژگیهای ذکر شده در قرآن کریم برای این گروه از فرماندهان به استخراج این ویژگیها و استعدادهای بنیادین از منابع دینی پرداخته شده است.

لازم به ذکر است که در مطالعه زندگی این بزرگان در طول تاریخ، اقدامات جنایتکارانه‌ای با هدف تخریب شخصیت این بزرگواران از سوی گروه‌های مختلفی از جمله یهودیان صورت

گرفته است که قاطبه علمای اسلامی و حتی ائمه هدی از ذکر این مطالب و استناد به مطالب تورات و کتابهای تحریف شده دیگر درباره این بزرگان برحذر داشته‌اند (قرشی، ۱۳۷۱: ۳۷۵)؛ با وجود این در این پژوهش سعی می‌شود در کنار آیات شریف قرآن با مراجعه به منابع حدیثی شیعه، که از نظر وثوق در درجات بعد از قرآن کریم است، مراجعه شود. هم‌چنین به دلیل ویژگی ایجاز و اختصار در قرآن کریم بسیاری از وقایع و اتفاقاتی که در قرآن کریم به آنها اشاره‌ای شده بعدها توسط معصومین علیهم‌السلام برای مخاطبان شرح داده شده که از این رو منبع بسیار خوبی برای پرداختن به جزئیات این داستانهاست. راهبرد پژوهش در این تحقیق، تحلیل مضمون است که نوعی پژوهش کیفی است و در آن با دیدگاه تفسیری تحلیل انجام شده است. روش گردآوری داده‌ها به صورت مطالعه منابع کتابخانه‌ای شامل تفاسیر اصلی و مرجع شیعه (مجمع البیان، المیزان و نمونه) و جستجو در منابع نرم‌افزاری مثل نرم‌افزارهای جامع التفاسیر قرآن کریم و جامع الاحادیث شیعه است.

مبانی نظری پژوهش

فرمانده کیست؟

تعاریف متفاوتی از فرماندهی در ادبیات نظامی ارائه شده است. اسکندری (۱۳۸۸) آن را با رهبری مترادف می‌داند و عده‌ای آن را با مدیر مترادف می‌دانند و شبیه به آن تعریف می‌کنند (قائدان، ۱۳۸۵: ۹) عده‌ای دیگر رهبری را در عرصه نظامی فرماندهی می‌دانند (اسکندری و دیگران، ۱۳۹۲: ۱۳). فرماندهی، اعمال تمرکز قدرت نامعمولی است که در یک شخص جمع شده است؛ قدرتی که توسط فرمان قانونی خاصی به وجود می‌آید و با اراده شخصی به فعلیت در می‌آید که آن قدرت را در اختیار دارد. بنابراین، فرماندهی، تفکر و تصمیم‌گیری، حس کردن و روحیه دادن، عمل کردن و اعمال قدرت است. در نمادگرایی فرزنانگان، فرماندهی، هدایت همراه با اقتدار با استفاده از تمام نیروهای ذهنی، قلبی و یدی است (اسکندری و دیگران، ۱۳۹۲ به نقل از صبحی ۱۳۷۶: ۲۷). بر اساس تعریف گوسن‌هون^۱، فرمانده نظامی کسی است که با مزیت‌هایی که برای جایگاهش در نظر گرفته شده یا مأموریت‌هایی که به عهده گرفته است بتواند دیگران را تحت

تأثیر قرار دهد تا اهداف سازمان را اجرایی کنند. رهبران نظامی، مردم را در درون و بیرون از سلسله مراتب فرماندهی تهییج، و تشویق به پیگیری کردن فعالیتها، تفکر متمرکز و شکل دادن به تصمیماتشان برای دستیابی به سازمان موفق و بزرگتر می کنند (گوسن هون، ۲۰۱۳: ۸).

جان سی. گارنت^۱ (۱۳۷۵) در مقاله هنر فرماندهی نظامی، تعریف جامعی از فرماندهی ارائه می کند. وی فرماندهی نظامی را هنری می داند که می توان آن را از طریق مطالعه، مشاهده، به کارگیری و تجربه آموخت؛ کسب کرد و توسعه داد. وی نمود فرماندهی نظامی در هر شخصیت را ویژگی مستلزم رشد خصایل نیکوی شخصیتی، شناخت و به کارگیری اصول شناخته شده فرماندهی می داند که فرمانده را در مأموریت خود موفق می سازد. وی مفهوم رهبری نظامی را نیز اجرای موفقیت آمیز مأموریت با استفاده از مجموعه عواملی همچون، تشویق، اجبار و رقابت در سازمان مقرر و در محیطهای متضاد تداعی می کند. بنابراین رهبری نظامی اعمال کامل فرماندهی در چارچوب قواعد فرماندهی است (گارنت، ۱۳۷۵: ۱۰۳).

استعداد چیست؟

تعاریف متفاوتی را در کتابها و مقالات مختلف برای «استعداد» ذکر کرده اند. کلاین^۲ (۱۹۹۳) در کتاب راهنمای سنجش روانی، استعداد را چنین تعریف می کند: «استعداد، معمولاً به مجموعه ای از تواناییهایی اطلاق می شود که در فرهنگهای خاص با ارزش به شمار می رود». استعدادها دو نوع است: استعدادهای خاص و استعدادهای عمومی. استعدادهای خاص در موقعیت های خاص، با ارزش شمره می شود؛ برای مثال، استعداد خوش صدا بودن برای کسی که می خواهد در جایگاه مداح تخصص پیدا کند، نقش اساسی دارد. استعدادهای عمومی ممکن است در موقعیت های مختلف با ارزش شمرده شود. استعداد کلامی از جمله استعدادهای عمومی است که در بیشتر موقعیت ها نقش اساسی دارد؛ با وجود این، استعداد کلامی در حرفه هایی مانند روزنامه نگاری، بیش از حرفه مکانیک اتومبیل در موقعیت شغلی مهم است (هاشمی و دیگران، ۱۳۵۳: ۷۷ و ۷۸)؛ بیان استعداد عمومی اصلی برای فرمانده نظامی بسادگی تشخیص استعداد محوری مورد نیاز برای حرفه ای مثل روزنامه نگاری و یا مکانیکی نیست. به رغم اینکه در نگاه اول شاید عده زیادی، استعداد اصلی را در این حرفه، جسم و جثه قوی و یا شجاعت بدانند با توجه به ویژگیهای مهم

1 - John C. Garrett

2 - Kline

دیگری مثل تدبیر و کیاست، بلند نظری و تقوای الهی و...، که در فرماندهان مطرح جهانی مشاهده می‌شود، آیا به سادگی می‌توان استعداد اصلی فرمانده نظامی را مشخص کرد. مقام معظم رهبری درباره ویژگیهای فرمانده می‌فرماید: «فرماندهی باید جوهری از رهبری در خودش داشته باشد و بدون آن، فرماندهی نیست. فرماندهی، فقط فرمان دادن نیست که بکن یا نکن. فرماندهی، امری معنوی، یک نوع رهبری، یک نوع اداره همه‌جانبه و یک چیز متکی به ذهن و احساس و عمل و جسم و روح و با سازماندهی و شکل سازمانی صحیح است؛ همان چیزی است که در نیروهای مسلح، موجب کارایی کامل می‌شود.»^۱

سابقه پژوهش

پژوهش درباره صفات و ویژگیهای لازم برای رهبری یا فرماندهی، موضوعی است که سابقه آن به هزارها سال می‌رسد. جالب است که طبق بررسیهای حاج کریمی و همکاران حتی «رومیها برای سرباز خوب رومی، نسبت‌ها و شاخصهایی به نام شایستگی در نظر گرفته بودند» (حاج کریمی و همکاران، ۱۳۹۰: ۲۵). محقق نوشته است: «تحقیقات مربوط به این بخش، جزء افتخارات بشری است و دامنه‌ای به وسعت رهبری حضرت آدم تا مردمان هزاره سوم دارد» (عبّاسی، ۱۳۹۱: ۲۸). گاهی لائوتسه با ویژگیهایی نظیر «فارغ از خود بودن»، «پرتلاش بودن»، «درستکار بودن»، «وقت‌شناس بودن»، «بیطرف بودن» و «برخوردار بودن از مزیت توانمندسازی» به‌عنوان رهبر موفق یاد کرده است و گاهی پیامبرانی مانند حضرت نوح، ابراهیم، اسماعیل و یوسف به‌عنوان رهبرانی برخوردار از صفات و ویژگیهای منحصر به فرد شناخته شده‌اند.

سان تزو، یکی از صاحب‌نظران و نظریه‌پردازان نظامی، معتقد است که فرمانده خوب، مجموعه‌ای از صفات «خرد و کیاست»، «انصاف»، «انسانیت»، «ارشادت»، «جدی بودن و سرسختی» و «قدرت و صلابت نظامی» دارد که با خرد و کیاست خود به آسانی می‌تواند تغییرات و تحولات اوضاع و موقعیت‌ها را درک کند. انصاف او باعث اعتماد زیردستان درباره تشویق و تنبیه بهنگام و بجا می‌شود. انسانیت او باعث نعدوستی و داشتن احساسات مشترک با دیگران می‌شود؛ با رشادت و دلیریش پیروزی را در سایه عدم تردید و بهره‌برداری از لحظه مناسب به‌دست می‌آورد و جدیت و سختگیری او باعث می‌شود که به‌ناچار افراد تحت امر او دارای انضباطی سخت و محکم باشند (سجّادی انصاری و همکار، ۱۳۸۹: ۶).

بسیاری از پژوهشگران در دنیا به دنبال یافتن شخصیت ویژه‌ای برای هدایت و رهبری نظامی هستند تا در جنگهای آینده، پیروزی نهادهای نظامیشان را تضمین کنند. سان تزو^۱ به همین منظور پنج ویژگی اصلی را برای هر فرمانده نظامی برمی‌شمرد. این پنج ویژگی عبارت است از: عقل و دانش، صدق و خلوص، مروت، شجاعت و دقت. هم‌چنین او پنج ویژگی را نیز برمی‌شمرد که برای شخصیت هر فرمانده خطرناک است. او بی ملاحظه رفتار کردن، ترسو بودن، تند مزاج بودن، حساس و زود رنج بودن و اهل ترحم بودن را برای فرمانده و رهبر نظامی خطرناک می‌داند (سان تزو، ۱۹۶۳).

در سال ۱۹۹۷ پژوهشگران، واژه جنگ برای استعداد را به منظور توصیف چالشهایی مطرح کردند که کارفرمایان با آن روبه‌رو هستند تا نامزدی با مهارت قوی پیدا کنند (حاجی کریمی و دیگران، ۱۳۸۹: ۵۲). آنها بر این باور بودند که مدیران کمی آمادگی پذیرش نقش رهبری را در سازمان دارند. بنابراین شرکتهای سراسر جهان برای دستیابی به استعدادها، خود را درگیر رقابت با دیگران می‌بینند. در این میان چگونگی یافتن این استعدادها نیازمند الگویی دقیق و کارآمد است.

موراسکی^۲ در کتاب خود با عنوان مؤلفه‌های شخصیتی رهبری نظامی با جمع‌آوری چند مطالعه مرتبط دیگر، ویژگیهای صداقت و یکرنگی، بصیرت، شجاعت، قضاوت درست، دلسوزی، هوشیاری، دانش، اعتماد به نفس، پشتکار، جدیت و ابتکار عمل را برای رهبری ذکر می‌کند (موراسکی، ۲۰۰۱: ۱۲). ارتش ایالات متحده، عوامل اصلی و مرکزی، که هسته شخصیت هر فرمانده را تشخیص می‌دهد، این عوامل می‌داند: روحیه نظامی، تناسب فیزیکی و جسمی، خونسردی، اطمینان خاطر و مقاومت. هم‌چنین ارتش امریکا هفت ارزش را برای همه اعضا ضروری می‌داند که برای رسیدن به رهبری نظامی باید آنها را توسعه بدهند که عبارت است از: وظیفه‌شناسی، خدمت کردن، احترام گذاشتن، از خود گذشتگی، شرافت، امانت‌داری و شخصیت شجاع داشتن (ارتش ایالات متحده، ۲۰۰۹: ۷ تا ۹).

در سالیان اخیر مطالعات داخلی گوناگونی در زمینه سبک فرماندهی و روشهای فرماندهی فرماندهان مطرح دفاع مقدس انجام شده است؛ از جمله مطالعه باقری و سعدآبادی در زمینه الگوی رهبری معنوی بر اساس ارزشهای اسلامی که به بررسی شخصیت فرمانده خط‌شکن و پیروز دوران

1 - Sun Tzu

2 - Moraski

دفاع مقدس، شهید احمد کاظمی می‌پردازد. آنها در این مقاله سرانجام به الگوی تبیین الگوی شکل‌گیری وجوه مختلف رهبران معنوی و روابطشان با پیروان دست یافتند. در این الگو، عواملی همچون محیط رشد، پیش‌زمینه‌های مؤثر در مسیر رشد افراد، معرفت و خودسازی و ویژگیها و رفتارهای فرمانده به ایجاد توکی روحی، فکری و رفتاری در نیروها منجر می‌شود و فرایند نفوذ اتفاق می‌افتد (باقری و سعدآبادی، ۱۳۹۰: ۱). هم‌چنین رشید زاده (۱۳۸۹) و عباسی و جعفری (۱۳۹۰) به ترتیب به ویژگیهای رهبری نظامی مقام معظم رهبری و امام خمینی (ره) پرداخته‌اند.

در زمینه شخصیت‌های صدر اسلام و تاریخی نیز قائدان (۱۳۸۵) به بررسی مدیریت و رهبری پیامبر صلی‌الله علیه و آله و سلم در عرصه‌های نظامی پرداخته که به چهار محور در زمینه مدیریت نظامی آن حضرت اشاره کرده است؛ از جمله مدیریت منابع انسانی، مدیریت آموزش، مدیریت سیاسی و راهبردی و مدیریت فرهنگی. هم‌چنین درویشی (۱۳۹۲) به بررسی مدیریت نظامی حضرت داود علیه‌السلام از دیدگاه قرآن و روایات پرداخته است؛ از جمله ویژگیهای ایشان می‌توان به اطاعت و پیروی از فرماندهی، قاطع بودن، خستگی‌ناپذیری، داشتن علم و آگاهی، مصمم بودن، پرهیز از ریاست‌طلبی و مشورت در کارها اشاره کرد. این پژوهش ضمن استفاده از تجربیات و دستاوردهای پژوهشهای قبلی به دنبال دستیابی به نگاهی جدید و جامع از زندگی فرماندهان نظامی مطرح در قرآن کریم است (درویشی، ۱۳۸۹: ۱۹۰).

شایستگی‌های مدیریتی

از جمله مباحث مرتبط با موضوع مقاله، مبحث «شایستگی‌های مدیریتی» است. روانشناسی از استادان دانشگاه هاروارد در سال ۱۹۷۰ در مقاله‌ای با عنوان «آزمونی برای ترجیح شایستگی بر هوش^۱» نشان داد آزمون هوش، پیش‌بینی‌کننده ضعیفی برای توفیق فرد در شغل است؛ از این رو او شایستگی‌ها را ملاک‌گزینش توصیف کرد (مک‌کلند^۲، ۱۹۷۳: ۷). مک‌کلند و همکاران در سال ۱۹۸۲ در کتاب «مدیر شایسته» اولین الگوی شایستگی‌ها را ارائه کردند. «ویژگیهای ریشه‌ای فرد، انگیزه، ویژگیها، مهارت، نقش اجتماعی و مجموعه دانش که او برای اجرای وظیفه به کار می‌گیرد» (مک‌کلند، بویاتزیس^۳، ۱۹۸۲: ۷۷۶).

1 - Testing for competence rather than intelligence
2 - McClelland
3 - Boyatzis

مایکل لوسی^۱ شایستگی‌ها را در قالب این فرمول تبیین می‌کند: شایستگی = هوش + آموزش تخصصی + تجربه + اخلاق حرفه‌ای + / - علاقه‌مندی (لوسی، ۱۹۹۹: ۳۸۱).

بویاتزیس نیز شایستگی را این گونه تعریف می‌کند: «ویژگی اساسی هر فرد است که با عملکرد اثربخش شغلی مرتبط باشد. بنابراین ویژگی‌های برجسته فردی را شایستگی می‌گویند که می‌تواند نشانه‌هایی از جنبه‌های خودباوری و نقش‌های اجتماعی فرد باشد» (بویاتزیس، ۱۹۸۲: ۲۷۴).

روش پژوهش

مطالعه هدفمند متون تاریخی برای دستیابی به شاکله‌ای از مجموعه ویژگی‌های لازم برای فرماندهی، نیازمند استفاده از شیوه‌های تحلیل داده‌های کیفی است. در این پژوهش ابتدا براساس روش کتابخانه‌ای، اطلاعات گردآوری، و برای تحلیل داده‌ها از روش تحلیل مضمون استفاده شده است. در میان شیوه‌های تحلیل داده‌های کیفی، «تحلیل مضمون»^۲ (یا «تحلیل موضوعی» یا «تحلیل تماتیک») از پرکاربردترین و متعارف‌ترین روش‌هاست که به‌عنوان «روش شناخت، تحلیل و گزارش الگوهای داده‌های کیفی» (عابدی‌جعفری و دیگران، ۱۳۹۰: ۱۵۳) شناخته می‌شود. این روش، فرایندی برای تحلیل داده‌های متنی است و داده‌های پراکنده و گوناگون را به داده‌های غنی و تفصیلی تبدیل می‌کند.

نکته حائز اهمیت این است که تحلیل مضمون، صرفاً روش کیفی خاصی نیست؛ بلکه فرایندی است که می‌تواند در بیشتر روش‌های کیفی به کار رود. در واقع، تحلیل مضمون یکی از فنون تحلیلی مورد استفاده در پژوهش‌های کیفی به‌شمار می‌رود (عابدی‌جعفری و دیگران، ۱۳۹۰: ۱۵۱)؛ به تعبیری دیگر، «ضمن اینکه خود روش مستقل تحلیلی است، می‌تواند در روش‌های تحلیلی دیگر نیز به کار رود» (محمدپور، ۱۳۹۰، ج ۲: ۶۶).

پژوهشگر در این روش از طریق طبقه‌بندی داده‌ها و الگویابی درون‌داده‌ای و برون‌داده‌ای به سنخ‌شناسی تحلیلی دست پیدا می‌کند. او ابتدا داده‌های خود را شناسه‌گذاری می‌کند و سپس به دنبال تحلیل داده‌ها می‌رود و به این سؤال پاسخ می‌دهد که: «داده‌ها چه می‌گویند؟» برای این

1 - Michael R. Losey

2 - Theme Analysis

تحلیل در وهله اول در جستجوی الگویی درون داده‌ها می‌گردد. زمانی که الگویی به دست آمد، باید حمایت تمی یا موضوعی از آن الگو صورت بگیرد؛ بدین ترتیب، عنوانها از درون داده‌ها به دست می‌آید و به داده‌ها شکل می‌دهد. (محمد پور، ۱۳۹۰، ج ۲: ۶۶ و ۶۷).

داده‌هایی که می‌تواند با روش تحلیل مضمون مورد ارزیابی قرار بگیرد، اعم از داده‌های متنی، مصاحبه‌ها و داده‌های مشاهده‌ای متنی شده است. تحلیل مضمون برای تفسیر داده‌ها، هم در رویکرد استقرایی و هم در رویکرد قیاسی، کاربرد دارد. (فریس و گلیسون^۱، ۲۰۰۴: ۱۵؛ هایس^۲، ۱۹۹۷).
تحلیل مضمون به‌عنوان یکی از انواع روشهای تحلیلی در پژوهشهای کیفی شناخته می‌شود. اگرچه این روش تا حدی مبهم است و تعاریف متفاوتی از آن ارائه می‌شود، آنچه مشخص است روشهای تحلیلی برای پژوهشهای نخستین و ابتدایی در موضوعات با عنوان "کاوش در مضمونها" وارد بررسیهای نظام‌مند و علمی می‌شود؛ به‌عبارت دیگر تحلیل مضمون شاید یک روش پژوهش کیفی جدید نباشد بلکه فرایندی است که می‌تواند همراه اغلب روشهای دیگر پژوهش کیفی هم استفاده شود (توماس و هاردن^۳، ۲۰۱۰: ۱۵).

می‌توان تحلیل مضمون را این‌گونه تعریف کرد که «روشی است برای شناخت، تشریح و گزارش الگوهایی در میان داده. در تحلیل مضمون حداقل کار سازمان بخشیدن و توصیف مجموعه‌ای از داده‌های پژوهش به تفصیل‌های غنی شده است؛ هر چندگاه از این هم فراتر می‌رود و در تحلیل مضمون می‌توان به شرح جنبه‌های مختلف از موضوع تحقیق دست یافت» (بروان و کلارک^۴، ۲۰۰۶: ۷).

در این پژوهش به منابع اصیل اسلامی در تفاسیر المیزان، مجمع البیان فی تفسیر القرآن، تفسیر نمونه و نیز منابع روایی و حدیثی مراجعه شد که مشروح آن در ادامه می‌آید.

مطالعه اول: تفسیر المیزان

مورد نخست تحقیق، داده‌های مستخرج از مطالعه عمیق تفسیر المیزان است. المیزان فی تفسیر القرآن، مفصلترین و مهمترین تألیف علامه سید محمد حسین طباطبایی است. اصل این تفسیر به عربی در ۲۰ جلد نوشته شده است. علامه طباطبایی، اساس کار خود را بر قاعده متین تفسیر قرآن به

1 - Frith & Gleeson

2 - Hayes

3 - Thomas & Harden

4 - Braun & Clarke

قرآن، قرار داده است. ویژگی دیگر تفسیر المیزان این است که به روایت یعنی نقل احادیث و اخبار صحیح از پیامبر صلی الله علیه و آله وسلم و صحابه و ائمه معصومین علیهم السلام، اعتنا و اهتمام تمام نشان داده شده و در ذیل هر بخش از تفسیر، پس از نقل آیات و توضیح لغوی و ادبی و بیان مراد هر آیه با شیوه «قرآن به قرآن»، فصلی تحت عنوان «بحث روایی» به نقل و نقد روایات از منابع خاصه و عامه اختصاص داده و شأن نزول آیات را غالباً در همین بخش آورده است (خرمشاهی، ۱۳۶۰: ۱۰).

جدول ۱: شناسه‌های مستخرج از متن تفسیر المیزان

نام فرمانده	جملات مستخرج از متن تفسیر	شناسه‌های باز	نشان
داود	همین که او را دید، آن سنگ را از توبره در آورد در فلاخن (مقداف) گذاشت و به سوی جالوت رها کرد. جالوت از اسب سرنگون شد (طباطبایی، ۱۳۷۴، ج ۲: ۴۵۴).	AA001	مهارت و توان رزم
	وَ اذْکُرْ عِبَادَنَا داوُدَ ذَا الْاٰیٰتِ: یاد آر بنده ما داود را که مردی نیرومند بود (طباطبایی، ۱۳۷۴، ج ۶: ۵۶).	AA002	نیرومند و قوی
	داخل لشکر شد و شنید که همگی از خونخواری و قهرمانی جالوت تعریف می‌کردند و امر او را عظیم می‌شمردند. داوود گفت چه خبر است که این قدر او را بزرگ شمرده و خود را در برابرش باخته‌اید؟ (طباطبایی، ۱۳۷۴، ج ۲: ۴۵۳)	AA003	شجاعت و تلاطم‌ناپذیری
	گفت همیشه شیر درنده به گوسفندان من حمله می‌کند و گوسفند مرا می‌رباید. او را تعقیب می‌کنم و سرش را به یک دست گرفته فک پایینش را با دست دیگر باز نموده گوسفندم را از دهانش می‌گیرم (طباطبایی، ۱۳۷۴، ج ۲: ۴۵۳).	AA004	شجاعت و نترس بودن - تمام‌کنندگی
	احدی صوت داوود را نداشت (طباطبایی، ۱۳۷۴، ج ۲: ۴۵۴).	AA005	خوش صدا
	خدای تعالی نیروی فوق‌العاده‌ای در عبادت به او داده بود (طباطبایی، ۱۳۷۴، ج ۲: ۴۵۴).	AA006	اهل عبادت و معنویت
ذوالقرنین	اینکه فرمود "آن مکتبی که خدا به من داده بهتر است" برای افاده استغنائی ذوالقرنین از کمک مادی ایشان است (طباطبایی، ۱۳۷۴، ج ۱۳: ۵۰۵).	AA007	بی‌توجهی به مال دنیا
	سلطنت از او نظیر سلطنت طالوت در بنی اسرائیل بوده که با اشاره پیغمبر معاصرش و هدایت او کار می‌کرده است (طباطبایی، ۱۳۷۴، ج ۱۳: ۵۰۱).	AA008	پیروی از ولی الهی
	بنده صالح خدا بود؛ خدا را دوست داشت؛ پس خدا هم او را دوست داشت (طباطبایی، ۱۳۷۴، ج ۱۳: ۵۱۲).	AA009	عبودیت و تقوا
	برای تقرب به خدا با مردم به پند و نصیحت رفتار می‌کرد (طباطبایی، ۱۳۷۴، ج ۳: ۳۴۶).	AA010	عمل مخلصانه
	برای تقرب به خدا با مردم به پند و نصیحت رفتار می‌کرد (طباطبایی، ۱۳۷۴، ج ۳: ۳۴۶).	AA011	آمر به معروف و ناهی از منکر
	برای تقرب به خدا با مردم به پند و نصیحت رفتار می‌کرد (طباطبایی، ۱۳۷۴، ج ۳: ۳۴۶).	AA012	مردمداری
	برای تقرب به خدا با مردم به پند و نصیحت رفتار می‌کرد (طباطبایی، ۱۳۷۴، ج ۳: ۳۴۶).	AA013	خوش برخوردی
	قوم خود را به تقوای پروردگار امر نمود. قوم بر قرن سرش زدند؛ مدتی از آنها غیبت کرد (طباطبایی، ۱۳۷۴، ج ۱۳: ۵۱۷).	AA014	اهل صبر
	قوم بر قرن سرش زدند؛ مدتی از آنها غیبت کرد و سپس رجوع به آنها نمود و قوم بر طرف دیگر سرش زدند (طباطبایی، ۱۳۷۴، ج ۱۳: ۵۱۷).	AA015	پیگیر و اهل استمرار

ادامه جدول ۱: شناسه‌های مستخرج از متن تفسیر المیزان

نام فرمانده	جملات مستخرج از متن تفسیر	شناسه‌های باز	نشان
ذوالقرنین	به امر پروردگار امر نمود، قوم بر قرن سرش زدند؛ مدتی از آنها غیبت کرد و سپس رجوع به آنها نمود و قوم بر طرف دیگر سرش زدند (طباطبایی، ۱۳۷۴، ج ۱۳: ۵۱۷).	اهل رشادت و ایثار	AA016
	در جواب آنان [قوم مورد ستم یاجوج و ماجوج] که درخواست سدی کرده بودند، خواهش آنان را اجابت کرد (طباطبایی، ۱۳۷۴، ج ۱۳: ۵۰۵).	توانایی کارهای دشوار	AA017
	در جواب آنان [قوم مورد ستم یاجوج و ماجوج] که درخواست سدی کرده بودند، خواهش آنان را اجابت کرد (طباطبایی، ۱۳۷۴، ج ۱۳: ۵۰۵).	مهارت در کارهای فنی	AA018
	در جواب آنان [قوم مورد ستم یاجوج و ماجوج] که درخواست سدی کرده بودند، خواهش آنان را اجابت کرد (طباطبایی، ۱۳۷۴، ج ۱۳: ۵۰۵).	رسیدگی به مظلومان	AA019
طلوت	طلوت علم و نیروی بدنی بیشتری [نسبت به دیگران] دارد (طباطبایی، ۱۳۷۴، ج ۲: ۴۳۷).	نیروی بدنی زیاد	AA020
	طلوت علم و نیروی بدنی بیشتری [نسبت به دیگران] دارد (طباطبایی، ۱۳۷۴، ج ۲: ۴۳۷).	علم سرشار	AA021
	او کسی است که هیچ چیزی جلوگیر بخشش او نمی‌شود (طباطبایی، ۱۳۷۴، ج ۲: ۴۵۱).	مصمم و با اراده	AA022
	کسی است که هر چه می‌کند از روی علم و آگاهی است (طباطبایی، ۱۳۷۴، ج ۲: ۴۵۱).	عمل مدبرانه	AA023
	طلوت [پس از دیدن روحیه قوی داود] به لشکریان گفت زرهی بلند برایم بیاورید، وقتی آوردند، آن را به گردن داوود انداخت، طلوت گفت امید است خدا جالوت را به دست او به قتل برساند (طباطبایی، ۱۳۷۴، ج ۲: ۴۵۴).	میدان دادن به نیرو	AA024
سلیمان	او را بنده‌ای صالح، و نبی مرسل خوانده است (طباطبایی، ۱۳۷۴، ج ۱: ۳۵۵).	بنده صالح	AA025
	سلیمان نافذ الامر است که در کوتاهترین چشم به هم زدنی [تخت ملکه سبا] پیش رویش احضار و نصب می‌شود و در عین حال تکبر و نخوت عارضش نمی‌شود و پروردگارش را از یاد خود نمی‌برد (طباطبایی، ۱۳۷۴، ج ۶: ۴۲۳).	نفوذ کلام و قاطعیت	AA026
	سلیمان نافذ الامر است که در کوتاهترین چشم به هم زدنی [تخت ملکه سبا] پیش رویش احضار و نصب می‌شود و در عین حال تکبر و نخوت عارضش نمی‌شود و پروردگارش را از یاد خود نمی‌برد (طباطبایی، ۱۳۷۴، ج ۶: ۴۲۳).	تواضع	AA027
	چون آن را بدید پنداشت آبی عمیق است و ساقهای خویش را عریان کرد، سلیمان گفت این (آب نیست بلکه) قصری است از بلور صاف (ملکه سبا) گفت من به خویش ستم کرده‌ام (طباطبایی، ۱۳۷۴، ج ۱۵: ۴۹۶).	تدبیر و کباست	AA028
	علاقه سلیمان (ع) به اسبای برای خدا بوده است؛ چون می‌خواست آنها را برای جهاد در راه خدا تربیت کند (طباطبایی، ۱۳۷۴، ج ۱۷: ۳۰۹).	توجه به ادوات نظامی	AA029

جدول ۲: شناسه‌های مستخرج از مطالعه مورد نخست به همراه ادغام موارد تکراری و مشابه

نشانه‌ها	شناسه‌های باز	شخصیت	نشانه‌ها	شناسه‌های باز	شخصیت
AA007	بی‌توجهی به مال دنیا	ذوالقرنین	AA001	مهارت و توان رزم	داود
AA008	پیروی از ولی الهی		AA002	نیرومند و قوی	
AA009	عبودیت و تقوا		AA003	شجاعت و تلاطم‌ناپذیری	
AA010	عمل مخلصانه		AA004	شجاعت و نترس بودن، تمام‌کنندگی	
AA011	آمر به معروف و ناهی از منکر		AA005	خوش صدا	
AA012	مردم‌داری		AA006	اهل عبادت و معنویت	
AA013	خوش برخوردی		AA020	نیروی بدنی زیاد	طلوت
AA014	اهل صبر		AA021	علم سرشار	
AA015	پیگیر و اهل استمرار		AA022	مصمم و با اراده	
AA016	اهل رشادت و ایثار		AA023	عمل مدبرانه	
AA017	توانایی کارهای دشوار		AA024	میدان‌دادن به نیرو	
AA018	مهارت در کارهای فنی		AA025	بنده صالح	
AA019	رسیدگی به مظلومان		AA026	فاطعیت	
			AA027	تواضع	سلیمان
			AA028	تدبیر و کیاست	
			AA029	توجه به ادوات نظامی	

از تحلیل شناسه‌ها به مجموعه‌ای از مؤلفه‌ها می‌رسیم که هر دسته از آنها را می‌توان ذیل یک مفهوم کلی جای داد.

جدول ۳: مفاهیم انتزاعی از شناسه‌گذاری مطالعه مورد نخست

شخصیت	مفاهیم	شناسه‌های انتخابی	نشان
داود	ویژگی کلامی	خوش صدا	AA005
	برتری جسمی	نیرومند و قوی	AA002
	شجاعت	شجاعت و تلاطم‌ناپذیری، نترس بودن	AA003-AA004
	مهارت	مهارت و توان رزم	AA001
	معنویت و عبودیت	اهل عبادت و معنویت	AA006
ذو القرنین	بزرگ منشی	بی‌توجهی به مال دنیا، رسیدگی به مظلومان	AA007-AA019
	معنویت و عبودیت	پیروی از ولی الهی، عبودیت و تقوا، عمل مخلصانه، آمر به معروف و ناهی از منکر	AA008-AA009-AA010-AA011
	جوانمردی و شرافت	اهل رشادت و ایثار، مردم‌داری، خوش برخوردی	AA012-AA013-AA016
	سعه و جود زیاد	اهل صبر	AA014
	مهارت	مهارت در کارهای فنی	AA018
	عزم پولادین	پیگیر و اهل استمرار، توانایی در کارهای دشوار	AA015-AA017
طالوت	معنویت و عبودیت	بنده صالح خدا	AA025
	علم و دانش	علم سرشار	AA021
	فهم و تدبیر	عمل مدبرانه	AA023
	عزم پولادین	مصمم و با اراده	AA022
	بلند نگری	میدان دادن به نیرو	AA024
	برتری جسمی	نیروی بدنی زیاد	AA020
سلیمان	معنویت و عبودیت	تواضع	AA027
	نظم و دقت	توجه به ادوات نظامی	AA029
	صلابت و قاطعیت	قاطعیت	AA026
	فهم و تدبیر	تدبیر و کیاست	AA028

مطالعه دوم: تفسیر مجمع البیان فی التفسیر القرآن

این تفسیر از مهمترین تفاسیر قرآن کریم نوشته فضل بن حسن طبرسی (متوفای ۵۴۸ ق) عالم دینی و مفسر شیعی است. این تفسیر را دانشمندان شیعه و سنی ستوده و از آن به عنوان یکی از منابع قدیم تفسیری یاد کرده‌اند. پژوهشگران، اهمیت مجمع البیان را در جامعیت، اتقان و استحکام مطالب، ترتیب دقیق، تفسیر روشن و سودمند و انصاف در نقد و بررسی آرا دانسته‌اند. این تفسیر شامل مباحثی چون قرائت، اعراب، لغات، بیان مشکلات، ذکر موارد معانی و بیان،

شأن نزول آیات، اخبار در آیات و شرح و تبیین قصص و حکایات است. از نکات قابل توجه مجمع البیان، مباحث تناسب آیات این تفسیر است که در ذیل نظم، پیوند نامعلوم یا دیریاب آیات با یکدیگر را توضیح می‌دهد و به این دلیل، می‌توان گفت طبرسی از نادر مفسران شیعی است که به علم مناسبات توجه کرده است.

در این مرحله شناسه‌های مستخرج از مطالعه دوم با توجه به مفاهیم مورد نخست، دسته‌بندی شده است (جدول ۴).

مطالعه سوم: تفسیر نمونه

تفسیر نمونه از آشناترین تفاسیر فارسی عصر ماست که به زبانی ساده و گویا و قابل استفاده برای عموم به نگارش در آمده و مورد استقبال اقشار مختلف قرار گرفته است. این تفسیر شامل همه آیات قرآن کریم، و مهمترین ویژگی آن عصری و اجتماعی بودن است؛ زیرا مناسب با نیازها و پرسش‌های عصر، پیام قرآن را با زبان روز تبیین، و از مباحث فنی و کلاسیک ادبی پرهیز کرده است. جلوه دیگر این تفسیر در گرایش به جنبه‌های هدایتی و تربیتی است که مؤلفان آن را دنبال می‌کنند. شیوه ارائه مطالب در این تفسیر چنین است که در آغاز، پس از بیان نکات کلی و عام در هر سوره به فضای حاکم بر سوره، سبک و سیاق و موضوعات مهم هر سوره اشاره می‌شود؛ آن‌گاه به مضمون آیه می‌پردازد و با روشی تحلیلی مسائل زندگی و هدایت انسان تشریح می‌شود (جدول ۵).

جدول ۴: مفاهیم انتزاعی از شناسه‌گذاری مطالعه دوم

نشانی	شناسه‌های انتخابی	مفاهیم	شخصیت
AB003- AA006	اهل عبادت و تهجد، اهل عبادت و معنویت	عبودیت و معنویت	داود
AB002	بزرگمنشی و سخاوت	بزرگ‌منشی	
AA002	نیرومند و قوی	برتریهای جسمی	
AA005	خوش صدا	ویژگی کلامی	
AA003-AA004	شجاعت و تلاطم ناپذیری، نترس بودن	شجاعت	
AB004	قدرتمند و با صلابت	صلابت و قاطعیت	
AA001- AB001	مهارت فنی، مهارت و توان رزم	مهارت	
AA007-AA019	بی‌توجهی به مال دنیا، رسیدگی به مظلومان	بزرگ‌منشی	ذوالقرنین
AA008--AA009- AA010-AA011	پیروی از ولی الهی، عبودیت و تقوا، عمل مخلصانه، امر به معروف و ناهی از منکر	معنویت و عبودیت	
AA012-AA013- AA016	اهل رشادت و ایثار، مردم‌داری، خوش برخوردی	جوانمردی و شرافت	
AA018	مهارت در کارهای فنی	مهارت	
AB010- AA017	پیگیر و اهل استمرار، توانایی در کارهای دشوار	عزم پولادین	
AA023	عمل مدبرانه	فهم و تدبیر	طلالوت
AB013	گزینش نیرو	نظم و دقت	
AB011	علم سرشار	علم و دانش	
AA025	بنده صالح خدا	معنویت و عبودیت	
AB012	قاطعیت و استقامت در راه حق	قاطعیت و صلابت	
AA022	مصمم و با اراده	عزم پولادین	
AA024	میدان دادن به نیرو	بلندنگری	
AA020	نیروی بدنی زیاد	برتری جسم	
AA028- AB014	تدبیر و کیاست، فهم و درایت	فهم و تدبیر	سلیمان
AA029	توجه به ادوات نظامی	دقت و نظم	
AA027	تواضع	جوانمردی و شرافت	
AA026	قاطعیت	قاطعیت و صلابت	
AB015	ظرفیت و سعه وجودی قوی	سعه وجودی قوی	

جدول ۵: مفاهیم انتزاعی شناسه‌گذاری مطالعه سوم

شخصیت	مفاهیم	شناسه‌های انتخابی	نشان
داود	جوانمردی و شرافت	تندر از طاغوت و باطل	AC002
	عبودیت و معنویت	اهل عبادت و تهجد، اهل عبادت و معنویت	AB003- AA006
	بزرگ منشی	بزرگ منشی و سخاوت	AB002
	برتریهای جسمی	نیرومند و قوی	AA002
	ویژگی کلامی	خوش صدا	AA005
	شجاعت	شجاعت و تلاطم ناپذیری، نترس بودن	AA003-AA004
	صلابت و قاطعیت	قدرتمند و با صلابت، نفوذ کلام و قاطعیت	AB004- AC008
	مهارت	مهارت فنی، مهارت و توان رزم	AA001- AB001
	علم و دانش	علم بسیار	AC010
	دقت و نظم	منظم	AC009
ذوالقرنین	علم و دانش	علم سرشار	AC015
	دقت و نظم	اتقان در کار	AC014
	بزرگ منشی	بی‌توجهی به مال دنیا، رسیدگی به مظلومان	AA007-AA019
	معنویت و عبودیت	پیروی از ولی الهی، عبودیت و تقوا، عمل مخلصانه، امر به معروف و ناهی از منکر	AA008--AA009- AA010-AA011
	جوانمردی و شرافت	اهل رشادت و ایثار، مردم‌داری، خوش‌برخوردی	AA012-AA013- AA016
	مهارت	مهارت در امور فنی	AA018
	قاطعیت و صلابت	قاطعیت در اجرای فرمان الهی	AC011
	عزم پولادین	پیگیر و اهل استمرار، توانایی در کارهای دشوار	AB010- AA017
	هوش و ذکاوت	هوش و ذکاوت	AC019
	فهم و تدبیر	عمل مدبرانه	AA023
طالوت	نظم و دقت	گزینش نیرو	AB013
	علم و دانش	علم سرشار	AB011
	معنویت و عبودیت	بنده صالح خدا	AA025
	قاطعیت و صلابت	قاطعیت و استقامت در راه حق	AB012
	عزم پولادین	مصمم و با اراده	AA022
	سعه وجودی قوی	صبر و مقاومت روحی	AC024
	بلندنگری	میدان دادن به نیرو	AA024
	برتری جسم	نیروی بدنی زیاد، جسم برجسته (جسم و قامت تنومند)	AA020- AC017- AC018

ادامه جدول ۵: مفاهیم انتزاعی شناسه‌گذاری مطالعه سوم

نشانی	شناسه‌های انتخابی	مفاهیم	شخصیت
AC026	توجه به آخرت	معنویت و عبودیت	سلیمان
AC023-	بزرگ منشی و بی‌توجهی به مال دنیا	بزرگ منشی	
AA028- AB014	تدبیر و کیاست، فهم و درایت	فهم و تدبیر	
AC022	علم فراوان	علم و دانش	
AA029- AC021- AC025	توجه به ادوات نظامی، نظم، تشویق مربیان و نیروها	دقت و نظم	
AA027	تواضع	جوانمردی و شرافت	
AA026	قاطعیت	قاطعیت و صلابت	
AB015	ظرفیت و سعه وجودی قوی	سعه وجودی قوی	

مطالعه چهارم: احادیث و روایات

مجموعه احادیث را می‌توان پس از قرآن کریم به عنوان دومین منبع شناخت احکام و گزاره‌های دینی دانست. در سالیان اخیر با پیدایش رایانه، امکان بهره‌گیری از توان فراوان و گوناگون این ابزار برای توسعه و ترویج بیش از پیش روایات فراهم آمده است. یکی از آخرین نسخه‌های نرم‌افزارهای تولید شده در زمینه جمع‌آوری روایات پیامبر اکرم صلی الله و آله و اهل بیت علیهم‌السلام نرم‌افزار جامع الاحادیث نسخه ۳/۵، است که شامل ۲۳۳ عنوان کتاب در قالب ۳۸۱ جلد کتاب است. جدول ذیل نشان‌دهنده فراوانی جستارهای مورد نظر با عبارات مشخص در دامنه کتابهای فارسی این نرم‌افزار است که پس از مطالعه این جستارها جدول ۷ به دست آمده است.

جدول ۶: فراوانی جستارهای یافت‌شده درباره فرماندهان در نرم‌افزار جامع الاحادیث ۳/۵

فرمانده مورد نظر	تعداد جستارها
حضرت داود علیه‌السلام	۴۴۱۹ مورد
حضرت سلیمان علیه‌السلام	۵۰۳۲ مورد
جناب طالوت علیه‌السلام	۲۰۳ مورد
جناب ذوالقرنین علیه‌السلام	۴۶۳ مورد

جدول ۷: مفاهیم انتزاعی شناسه‌گذاری مطالعه روایات

نشانی	شناسه‌های انتخابی	مفاهیم	شخصیت	
AC002- BA014	تنفر از طاغوت و باطل، دغدغه خدمت به جبهه	جوانمردی و شرافت	داود	
AB003- AA006- BA002	اهل عبادت و تهجد، اهل عبادت و معنویت، اطاعت اوامر الهی	عبودیت و معنویت		
AB002- BA007- BA005	بزرگ‌منشی و سخاوت، مقبولیت و محبوبیت، صداقت	بزرگ‌منشی		
AA002	نیرومند و قوی	برتریهای جسمی		
AA005	خوش صدا	ویژگی کلامی		
AA003-AA004	شجاعت و تلاطم ناپذیری، نترس بودن	شجاعت		
AB004- AC008- BA011	قدرتمند و با صلابت، نفوذ کلام و قاطعیت، شوکت و هیبت	صلابت و قاطعیت		
AA001- AB001	مهارت فنی، مهارت و توان رزم	مهارت		
AC010	علم بسیار	علم و دانش		
AC009- BA010 BA008	منظم، توجه به لزوم بازرسی، کیاست و دقت در انتخاب جانشین	دقت و نظم		
BA013-	توجه به اقناع مردم	فهم و تدبیر		
AC015	علم سرشار	علم و دانش		ذوالقرنین
AC014	اتقان در کار	دقت و نظم		
AA007-AA019- BA015	بی‌توجهی به مال دنیا، رسیدگی به مظلومان، مبلغ و ناصح مردم	بزرگ‌منشی		
AA008-AA009- AA010-AA011	پیروی از ولی الهی، عبودیت و تقوا، عمل مخلصانه، امر به معروف و ناهی از منکر	معنویت و عبودیت		
AA012-AA013- AA016	اهل رشادت و ایثار، مردم‌داری، خوش‌برخوردی	جوانمردی و شرافت		
AA018	مهارت در کارهای فنی	مهارت	طلالوت	
AC011- BA017	قاطعیت در اجرای فرمان الهی، اقتدار در حکومت	قاطعیت و صلابت		
AB010- AA017	پیگیر و اهل استمرار، توانایی در کارهای دشوار	عزم پولادین		
AC019	هوش و ذکاوت	هوش و ذکاوت		
BA016	اهل صبر و شکیبایی	سعه وجودی قوی		
AA023	عمل مدبرانه	فهم و تدبیر	طلالوت	
AB013- BA019	گزینش نیرو، توجه به لزوم گزینش نیرو و فرمانده	نظم و دقت		
AB011- BA021	علم سرشار، علم بسیار	علم و دانش		

ادامه جدول ۷: مفاهیم انتزاعی شناسه گذاری مطالعه روایات

شخصیت	مفاهیم	شناسه‌های انتخابی	نشان
طالبوت	معنویت و عبودیت	بنده صالح خدا	AA025
	قاطعیت و صلابت	قاطعیت و استقامت در راه حق	AB012
	عزم پولادین	مصمم و بااراده، استقامت در مسیر حق	AA022- BA020
	سعه وجودی قوی	صبر و مقاومت روحی	AC024
	بلند نگری	میدان دادن به نیرو	AA024
	برتری جسم	نیروی بدنی زیاد، جسم برجسته (جسم و قامت تنومند)	AA020- AC017- AC018
سلیمان	معنویت و عبودیت	توجه به آخرت، عدم توجه به دنیا	AC026- BA022
	بزرگ منشی	بزرگ منشی و بی توجهی به مال دنیا	AC023
	فهم و تدبیر	تدبیر و کیاست، فهم و درایت، عقل برجسته	AA028- AB014- BA023
	علم و دانش	علم فراوان	AC022
	دقت و نظم	توجه به ادوات نظامی، نظم، تشویق مربیان و نیروها	AA029- AC021- AC025
	جوانمردی و شرافت	تواضع، زهد و قناعت	BA024 -AA027
	قاطعیت و صلابت	قاطعیت، تدبیر در نشان دادن قدرت	AA026- BA025
	سعه وجودی قوی	ظرفیت و سعه وجودی قوی	AB015

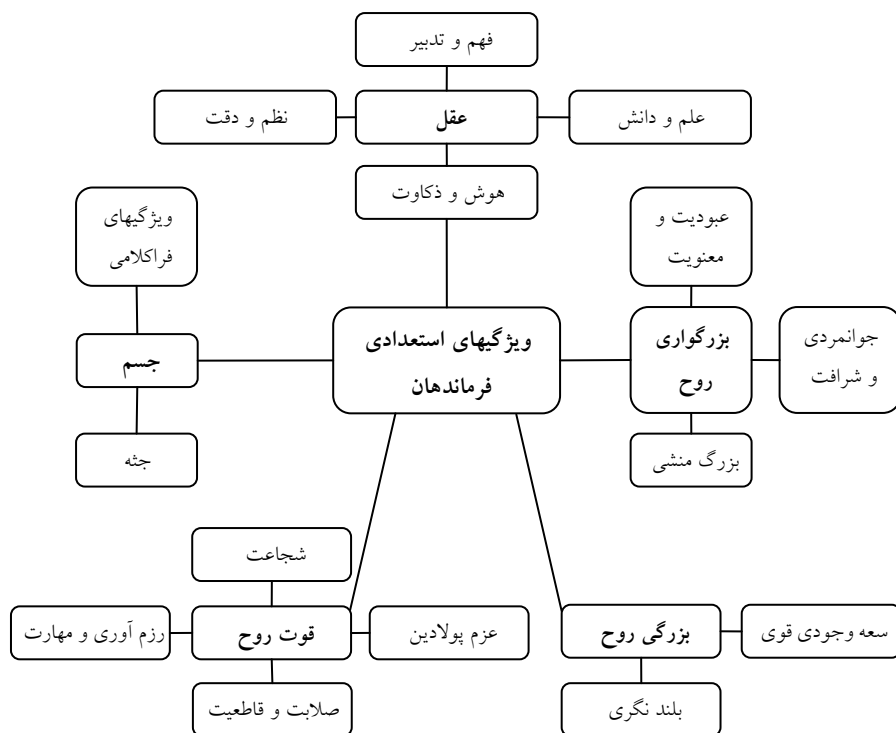
یافته‌های پژوهش

پس از دسته‌بندی تک‌تک مؤلفه‌های هر کدام از شخصیت‌ها و تجمیع آنها برای هر شخص به منظور بررسی نهایی همه ویژگیها با حذف موارد مشابه و تکراری به جدول ۸ می‌رسیم. در این جدول مفاهیم انتزاعی، که در جدولهای قبلی پس از مطالعه هر کدام از منابع به دست آمده، ذیل مفاهیم کلانی دسته‌بندی شده است. البته توجه به این نکته ضروری است که مفاهیمی که مؤلفه‌ها و ویژگیهای ذیل در آنها دسته‌بندی شده، هر کدام بر یکدیگر اثرگذار است و از هم مستقل نیست؛ هم‌چنین فراوانی ویژگیهای ذکر شده ذیل هر مفهوم لزوماً درجه زیاد اهمیت آن مفهوم را نمی‌رساند. جدول و شبکه مضامین ویژگیهای فرماندهان نظامی در جدول و نمودار ذیل ارائه می‌گردد.

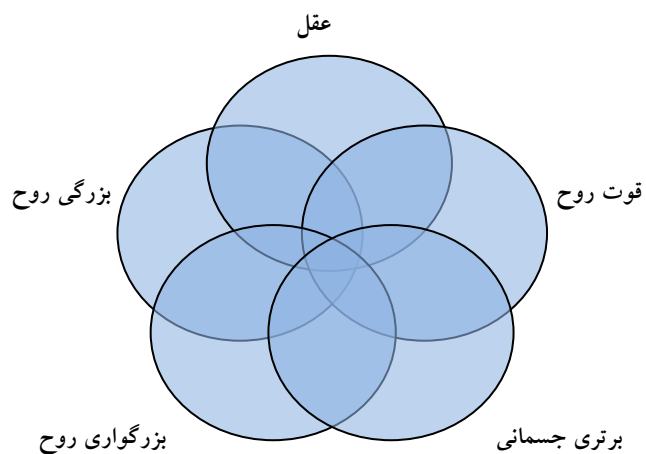
جدول ۸: جمع‌بندی ویژگیهای ذکر شده برای همه فرماندهان در تفاسیر و روایات

مضمون پایه	مضمون سازمان‌دهنده	مضمون فراگیر
عبودیت و معنویت	بزرگواری روح	ویژگیهای استعدادی فرماندهان
جوانمردی و شرافت		
بزرگ‌منشی		
فهم و تدبیر	عقل	
علم و دانش		
هوش و ذکاوت		
نظم و دقت		
سعه وجودی زیاد	بزرگی روح	
بلند‌نگری		
شجاعت	قوت روح	
عزم پولادین		
صلابت و قاطعیت		
رزم‌آوری و مهارت		
جثه	برتریهای جسمانی	
ویژگی فرا کلامی		

از برابند فیش‌های جمع‌آوری شده از زندگی چهار فرمانده در قرآن کریم در مجموع ۵۵ ویژگی مختلف برای فرماندهان به دست آمد. با دسته‌بندی این ۵۵ ویژگی ذیل مفاهیم و پس از آن ذیل مفاهیم کلی به نمودار ۱ در زمینه ویژگیهای استعدادی فرمانده می‌رسیم.

نمودار ۱: شبکه مضامین ویژگیهای استعدادی فرماندهان از منظر قرآن کریم

نمودار ۲: ارتباط ویژگیهای استعدادی فرماندهان

همان طور که در نمودار ۲ ملاحظه می‌شود، این مفاهیم جدا و بی ارتباط با یکدیگر نیست؛ به بیان دیگر «وجود» انسان پیوسته و غیر قابل تجزیه است و گرنه از ماهیت انسانی به ما هو هو خالی می‌شود. این مفاهیم با یکدیگر ارتباط دارد و شدت و ضعف یکی بر دیگران نیز اثرگذار است. ملموسترین مثال تبیین این مطلب، این ضرب المثل است: «عقل سالم در بدن سالم» است؛ یعنی اگر جسم گرفتار ضعف بشود بر عقل و روح هم اثر می‌گذارد.

نتیجه‌گیری و پیشنهادها

فرماندهان بزرگ استعداد برجسته در ویژگیهای ذیل دارند. قوه عاقله و تدبیر آنان از دیگران برتر است؛ روح قویتری دارند که در برابر شدائد و سختی‌ها، آنان را مقاوم می‌کند؛ ویژگیهای جسمانی‌ای دارند که در تعامل با نیرو و میدان نبرد به کمکشان می‌آید. بزرگ‌منشی و بزرگواری آنان موجب تجلی کاریزما در آنان می‌شود و نقش رهبری بر قلوب را برایشان آسان می‌کند و زمینه‌ساز معنویت آنان است؛ آن‌چنان روح بزرگی دارند که اجازه نمی‌دهد به اهداف کوچک و حقیر اکتفا کنند و در چارچوبهای رایج و معمول منحصر شوند.

ادبیات علمی رایج و مرسوم در حوزه منابع انسانی و استعدادیابی و روانشناسی با مضامین پایه و مفاهیم بنیادین مکشوف در این پژوهش فاصله‌ای عمیق دارد. اقتضای مراجعه به منابع دینی این است که این مفاهیم نیز در همان پارادایم تعیین و تبیین بشود. از این رو تعریف مفاهیم بنیادین نیز در همین پارادایم است.

بیان شهید مطهری در تبیین بزرگی و بزرگواری روح بسیار شیوا و دقیق است: «اگر کسی دارای روح بزرگ بشود، خواه ناخواه تن او به زحمت و رنج می‌افتد. تنها آن تنها و بدنهایی از آسایش کامل و احیاناً عمر دراز، خوابهای بسیار راحت، خوراکیهای بسیار لذیذ و این‌گونه چیزها بهره‌مند می‌شوند که دارای روحهای حقیر و کوچکند. اما افرادی که روح بزرگ دارند، همین بزرگی روح آنها سبب رنج تن آنها می‌شود (مطهری، ۱۳۸۵: ۶۲۲ و ۶۲۳). ایشان بزرگواری را چنین تبیین می‌کنند: «[بزرگواری روح] احساس انسانیت است؛ به تعبیر قرآن احساس عزت است؛ احساس کرامت نفس است. کلمه «کرامت» در آثار اسلامی زیاد آمده است و همان مفهوم بزرگواری را دارد (مطهری، ۱۳۸۵: ۶۲۷)».

در مجموع براساس نتایج پژوهش می توان ادعا کرد برای کشف استعدادهای فرماندهی نظامی و قرار دادن افراد در فرایند آموزش و تربیت، باید پنج استعداد ذاتی را کشف، و بر آنها سرمایه گذاری کرد: عقل، بزرگواری روح، بزرگی روح، قوت روح و برتریهای جسمی. کسانی که نسبت به دیگران در این استعدادها برتری داشته باشند، دارای استعداد فرماندهی هستند.

منابع فارسی

- اسکندری، مجتبی (۱۳۸۸). طراحی سبک‌های مطلوب فرماندهی و مدیریت در سپاه. پروژه تحقیقاتی منتشر نشده.
- باقری، مصباح الهدی؛ سعدآبادی، حسن (۱۳۹۰). طراحی الگوی رهبری معنوی بر اساس ارزش‌های اسلامی: پژوهشی مبتنی بر راهبرد داده‌بنیاد با تأکید بر ویژگیهای فرمانده شهید سرلشکر پاسدار احمد کاظمی. فصلنامه اندیشه مدیریت راهبردی. ش ۱۰: ۵۷ تا ۱۲۲.
- حاج کریمی، عباسعلی؛ رضائیان، علی؛ هادی‌زاده، اکرم؛ بنیادی نائینی، علی (۱۳۹۰). طراحی مدل شایستگی‌های مدیران منابع انسانی بخش دولتی در ایران. فصلنامه چشم‌انداز مدیریت دولتی. ش ۸: ۲۲ تا ۴۳.
- حاجی کریمی، عباسعلی؛ حسینی، ابوالحسن (۱۳۸۹). تأثیر عوامل راهبردی زمینه‌ساز بر مدیریت استعداد. فصلنامه مطالعات مدیریت راهبردی. ش ۲: ۵۱ تا ۷۱.
- خرمشاهی، بهاء‌الدین (۱۳۶۶). درباره تفسیر المیزان. تهران: نشر دانش.
- درویشی، رضا (۱۳۹۲). بررسی مدیریت نظامی حضرت داود از دیدگاه قرآن و روایات. فصلنامه مدیریت نظامی. ش ۵۱: ۱۶۷ تا ۲۰۴.
- رشید زاده، فتح‌الله (۱۳۸۹). تبیین اندیشه‌های نظامی فرماندهی کل معظم قوا. فصلنامه مدیریت نظامی. ش ۳۷: ۱ تا ۲۸.
- سجادی انصاری، علی؛ حسین‌احمدی، علی (۱۳۸۹). فرماندهان دفاع مقدس، نبوغ نظامی و خلاقیت. تهران: انتشارات سازمان عقیدتی سیاسی ارتش جمهوری اسلامی ایران (نشر آجا).
- طباطبایی، سید محمد حسین (۱۳۷۴). ترجمه تفسیر المیزان. قم: دفتر انتشارات اسلامی جامعه مدرسین حوزه علمیه قم.
- طبرسی، فضل بن حسن (۱۳۶۰). ترجمه تفسیر المجمع البیان فی التفسیر القرآن. ج ۳، ۱۵، ۱۶، ۲۰، ۲۱. تهران: فراهانی.
- قرشی، سید علی اکبر (۱۳۷۱). قاموس قرآن. ج ۲. تهران: دارالکتب اسلامیه.
- گارت، جان سی (۱۳۷۵). هنر فرماندهی نظامی. فصلنامه تاریخ جنگ. ش ۱۳: ۱۰۲ تا ۱۱۰.
- عابدی جعفری، حسن؛ تسلیمی، محمد سعید؛ فقیهی، ابوالحسن؛ شیخ‌زاده، محمد (۱۳۹۰). تحلیل مضمون و شبکه

- مضامین، روشی ساده و کارآمد برای تبیین الگوهای موجود در داده‌های کیفی. اندیشه مدیریت راهبردی. ش ۱۰: ۱۵۱ تا ۱۹۸.
- عبّاسی، داود (۱۳۹۱). تبیین آیین رهبری شهدا بر اساس نگرش فرماندهان شهید. رساله دکتری. رشته مدیریت رفتار سازمانی. دانشکده مدیریت دانشگاه تهران.
- عبّاسی، علی؛ جعفری، رضا (۱۳۹۰). تبیین وجوه راهبردی، تاکتیکی و عملیاتی فرماندهی حضرت امام خمینی (ره) در جنگ تحمیلی. فصلنامه مدیریت نظامی. ش ۴۲: ۱۱ تا ۴۲.
- قائدان، اصغر (۱۳۸۵). مدیریت و رهبری پیامبر صلی الله و علیه و آله در عرصه‌های نظامی. فصلنامه مطالعات بسیج. ش ۳۱: ۶ تا ۴۱.
- محمدپور، احمد (۱۳۹۰)، روش تحقیق کیفی، ضد روش، مراحل و رویه‌های عملی در روش‌شناسی کیفی. تهران: انتشارات جامعه‌شناسان.
- مطهری، مرتضی (۱۳۸۵)، مجموعه آثار استاد شهید مرتضی مطهری. ج ۲۳. تهران: انتشارات صدرا.
- مکارم شیرازی، ناصر (۱۳۵۳). تفسیر نمونه. تهران: دارالکتب الاسلامیه.
- هاشمی، ابراهیم؛ بطحایی، حسن (۱۳۵۳). آزمون‌های روانی. تهران: چهر.

منابع انگلیسی

- Braun, V., & Clarke, V. (2006). **Using thematic analysis in psychology**. *Qualitative Research in Psychology*, 3(2), 77-101.
- Boyatzis, R.E. (1982), **The Competent Manager: A Model for Effective Performance**, Wiley, New York, NY
- Frith, H. and Gleeson, K (2004), **Clothing and Embodiment: Men Managing Body Image and Appearance**, *Psychology of Men & Masculinity*, 5 (1), p. 40.
- Gussenhoven, R. (12 April 2013). **Army Leadership**. Fordham Army ROTC. Kline, P. (1993). *Manual of psychological Testing*.
- McClelland, D.C. (1973). **Testing for competence rather than intelligence**. *American Psychologist*. 28: 1-14
- McClelland, D.C.; Boyatzis, R.E. (1982). **The leadership motive pattern and long-term success in management**. *Journal of Applied Psychology*. 67 (6): 737-743.
- Moraski, J. (2001). **Leadership: The Personality Factor**. Virginia: Marine Corps University.
- Tzu, S. (1963). **The Art of War**. New York: Oxford University Press.
- Thomas, J., & Harden, A. (2010). **Methods for the thematic synthesis of qualitative research in systematic reviews**. ESRC National Centre for Research Methods(7).
- US Army. (10 September 2012). **Army Leadership**. Washington, DC: Army Doctrine Reference Publication.
- US Army. (2009). **Introduction to Leadership**. Pearson Custom Publishing.

بیانات رهبر فرزانه انقلاب اسلامی در دیدار با فرماندهان عالیرتبه نیروهای نظامی و انتظامی (۲۲/۱۰/۱۳۶۹)

مندرج در پایگاه اطلاع رسانی دفتر مقام معظم رهبری به نشانی

<http://www.leader.ir/langs/fa/?p=bayanat&id=430>

مدخل مجمع البیان فی تفسیر القرآن پایگاه اینترنتی ویکی شیعه به نشانی

http://fa.wikishia.net/view/مجمع_البیان_فی_تفسیر_القرآن

تفاسیر مهم شیعه و سنی نوشته محمد خامه گر مندرج در پایگاه اطلاع رسانی حوزه به نشانی

<http://www.hawzah.net/fa/Article/View/6093/>

